

Title	چندگونگی در شیوه املای زبان فارسی معاصر و لزوم دسترسی به استاندارد نگارشی واحد
Author(s)	Jahedzadeh, Behnam
Citation	外国語教育のフロンティア. 2018, 1, p. 71-82
Version Type	VoR
URL	https://doi.org/10.18910/69780
rights	
Note	

The University of Osaka Institutional Knowledge Archive : OUKA

<https://ir.library.osaka-u.ac.jp/>

The University of Osaka

چندگونگی در شیوه املای زبان فارسی معاصر و لزوم دسترسی به استاندارد نگارشی واحد

現代ペルシア語における表記法の多様性及び乱れについて

JAHEDZADEH, Behnam

要約

ペルシア語は紀元前の古代ペルシア語から今日に至るまで楔形文字、パフラヴィー文字、それからアラビア文字といった様々な文字を用いてきた。現在のペルシア語文字は32文字から成っており、うち28文字はアラビア語に由来し、4文字がペルシア語で独自に作られたものである。語の視覚的な形（表記法）が、これらの文字の組み合わせによって決定される。いずれの語をいずれの文字で書くか、伝統、慣例等の基準によってある程度は決まっており、読み書きの際、単語の「形」を理解することは極めて重要となる。しかし、一部の語の表記法は事実として多様化している。伝統、慣例等に基づき自立語の形成に関しては一定の規則性がある。一方で接辞や前置詞等を自立語と一体で書くか分けるか、あるいはいずれの複合語を一体化させ、また分書するか、といった問題には個人好み等の要因による偏りが存在する。かかる要因が現代ペルシア語の表記法に統一性を失する結果をもたらしている。表記法の乱れに対処することを目的とするファルハンゲスター・ザバーネ・ファールスィー（ペルシア語アカデミー）の規則化の努力にかかわらず、教科書、マスコミ、SNS等において依然として表記法の異同が散見する。

本論文では、イランの学校教科書、新聞、雑誌、SNS、あるいは表記法に関する書籍刊行物等を題材に、表記法の主な相違点を取り上げる。マスコミ、SNS、教材や書籍などにおいて、一層のデジタル化が顕著な社会状況を踏まえ、ペルシア語研究、また非ペルシア語母語話者へのペルシア語教育などの観点も含めて表記法のスタンダードを明確化することは、今後取り組むべききわめて重要な課題であると論者は考える。

キーワード：ペルシア語、ペルシア文字、表記法、イラン

۱. پیشگفتار

شیوه املای زبان فارسی به اقتضای زمان از آغاز نوشتمن به این زبان به خط میخی در دوره فارسی باستان و سپس به ملولی تا استفاده از خط عربی تغییرات بسیاری را شاهد بوده است. شیوه املای خط فارسی معاصر که بعد از ورود اسلام به ایران آغاز شده است نیز خود دستخوش تغییرات زیادی شده است. در دوره معاصر و خصوصاً بعد از عصر شکوفایی صنعت چاپ و نشر و به دنبال آن رشد سریع دنیای دیجیتال و متعاقب آن تولید فراوان متون به خاطر راحت بودن دسترسی به دنیای دیجیتال برای همگان، شیوه املای فارسی دچار چندگونگی و ناهمگونی شده است. این چندگونگی و ناهمگونی ناشی از پیدایش انواع شیوه املای در زبان فارسیست. به عنوان مثال با گردشی کوتاه در متون دیجیتال اینترنت متوجه خواهیم شد که املای دوگونه کلماتی مانند «سئوال، سؤال، رئیس، ریس، خوش حال، خوشحال، می‌شود، میشود، خانه زیبا، خانه زیبا، خانه زیبا» و حتی «کتابِ من» به جای «کتابِ من» فراوان است.

جدا از مشکلاتی که به خود خط فارسی برمی‌گردد و پژوهش‌های پیشین بسیاری به آن اشاره کرده‌اند و حتی عده‌ای در دفاع از تغییر خط فارسی قالمفرسایی کرده‌اند، شیوه املای خط فارسی معاصر از قبیل جدانوبیسی یا سرهم نویسی دو جزء کلمات مرکب و یا حرف اضافه با کلمات دیگر، شیوه نوشتن کلماتی مانند «خانه، نامه، پونه، یارانه، زنانه، دیبايه» که دارای «های ناملفوظ» هستند در حالتی که صفت یا مضاف هستند، گذاشتند «یای میانجی» به مانند «ی» در «خانه زیبا» یا استفاده از همزه مانند «خانه زیبا» و یا عدم استفاده از علائم نگارشی و نوشتن آن مانند «خانه زیبا»، آوردن یا نیاوردن تنوین و حتی نوشتن آن با نون به مانند «قطعن به جای قطعاً» و بعضی نوآوری‌ها و دگرگونه نویسی‌ها، ناتوانی در نشان دادن دقیق آواها در اسمی خارجی از جمله مشکلات موجود شیوه املای خط فارسی امروز به شمار می‌روند.

در این مقاله، با بررسی شیوه املای برخی واژه‌ها در ۱-۴ متون درسی دوره ابتدایی تا متوسطه، ۲- فرهنگ‌های زبان فارسی، ۳- رسانه‌ها و شبکه‌های اجتماعی فارسی‌زبانان و ۴- کتاب‌ها، فرهنگ‌ها و منابعی که قصد ترویج و اصلاح شیوه صحیح نوشتار زبان فارسی را دارند، به مشکلات عدم انسجام و یکپارچگی در شیوه املای فارسی پرداخته خواهد شد و به برخی از آراء و نظرات نویسنده‌گان و اهل قلم درباره نگارش فارسی اشاره خواهد شد. لازم به ذکر است که قصد این مقاله تنها پرداختن به چندگونگی موجود در نگارش زبان فارسیست و به بحث درستی یا نادرستی نگارش خاصی وارد نخواهد شد.

واژه‌های کلیدی: خط، استاندارد نگارشی، املاء، زبان فارسی، ایران

۲. پیشینه اشاره به مشکلات خط فارسی

پیامون اصلاح خط فارسی تحقیقات بسیاری انجام گرفته است که بعضی از آنها به مسئله تغییر یا اصلاح خط فارسی مربوط می‌شود. در این قسمت با نگاهی اجمالی به تاریخچه این پژوهش‌ها به مهمترین آنها اشاره می‌شود. استادی (۱۳۹۱) یکی از زمینه‌های تغییر خط در ایران را برخورد ایرانیان با تمدن جدید غرب می‌داند. مشکلات نگارش به خط فارسی در کتاب میرزا رضاخان بکسلو قزوینی شاید یکی از قدیمی‌ترین ایرادات وارد به خط زبان فارسی باشد. وی در کتاب «الفبای بهروزی» به برخی از مشکلات خط فارسی اشاره کرده و به کارگیری آن را مشکل‌تر از خط لاتین می‌داند.

«جادشناس (امتیاز) مردم با خبر از خاور در کوشش آنان در دانش آموختن و آسان داشتن راه آست که گپهای الفباشان ساده و هریک به پیکره هستند که مانند و همال (نظیر) در میان ندارند کودک باندک رنجی پیکره گپهای را شناخته و جنبش آنرا از زیر و زیر و پیش که لختی_جزو) نگاشته (صورت) و رده (سطر) است بزر و بالا گذاشته نمی‌شود در دمان کش (مدت) چند ماه خواندن را بدانسان یاد می‌گیرد که هرگز غلط نمی‌خواند.»

(فزوینی ۱۲۹۹:۹)

قزوینی در ادامه کتاب خود به همسان بودن بعضی از حروف مانند «جیم» و «حا» و «سین» و «شین» در الفبای فارسی اشاره می‌کند و تمایز صدای متفاوت با نقطه در بالا یا پایین حرف را خوش آیند نمی‌داند و آن را مناسب آموزش برای

کودکان نمی‌داند.^۱ کسان دیگری هم مثل میرزا فتحعلی آخوندزاده در سال ۱۲۷۴ موضوع اصلاح خط فارسی را مطرح ساختند،^۲ که متأثر از برخورد ایرانی‌ها با تمدن اروپا بود. به نوشته آدمیت، آخوندزاده کاستی‌ها و دشواری‌های خط فارسی را با ذکر مثال‌های گوئاگون شرح می‌دهد. از نظر آخوندزاده، همسانی شکل حروف، تمایز حروف به نقطه، تغییر اشکال حروف بر حسب جای آنها در کلمه، خارج بودن حرکات از لغت، فقدان چند حرف صامت و مصوت لازم در الفبای فعلی زبان فارسی بوده است.^۳

آدمیت می‌نویسد که «اندیشه میرزا فتحعلی در دو مرحله متمایز تحول کلی یافت: یکی مرحله اصلاح الفبا، دوم تغییر خط». در مرحله نخست نقطه‌های خط را دور انداخت؛ وجه تمایز حروف را همان شکل حروف قرار داد؛ حرکات یعنی اعراب را جزو حروف پهلوی آنها نوشت. بعدها بر این طرح او ملکم خان ایراد گرفت و تقطیع حروف را لازم شمرد؛ یعنی حروف باید در هر حال مفرد باشند. میرزا فتحعلی پیشنهاد ملکم را پذیرفت و در طرح اول خود تجدید نظر کرد... در مرحله دوم فکر میرزا فتحعلی به کلی تغییر یافت. معتقد گردید که اصلاح الفبا چندان فایده‌ای ندارد، خط باید عوض شود و الفبای لاتینی جایگزین آن گردد. و البته از سمت چپ به راست نوشته شود.^۴

صاحب نظران دیگری مانند گرانفر (۱۳۳۶) از لزوم قطعی تغییر خط سخن گفته‌اند. با توجه به این که بحث مقاله حاضر وضعیت نگارش زبان فارسی امروز است، به همین میزان به پیشینه اشاره به مشکلان نگارشی خط فارسی بسنده می‌شود و در ادامه به اختلافات عمده در نگارش خط فارسی امروز می‌پردازم.

۳. اختلاف در نگارش خط فارسی امروزی

نگارش خط فارسی، با همه مشکلاتی که داشته است و پیشینیان نیز به آن اشاره کرده‌اند با اندک تغییراتی در خط عاریت گرفته شده از زبان عربی تاکنون ادامه پیده کرده است. درست است که خط عربی -که زبان فارسی هم با تغییراتی با آن نوشته می‌شود- خط الفبایی است، اماً تفاوت آشکاری که با خطوط الفبایی دیگر مانند لاتین دارد این است که در خط عربی حروف با چسبیدن به هم واژه می‌سازند و واژه‌ها دارای صورت و شکل مستقل می‌شوند که دیگر الفبای منفک چیزی شده در کنار هم نیستند. همین چینش حروف الفبا و شکل دهنی به واژه‌ها به طور سنتی صورت نگارش زبان فارسی را شکل داده است و نادیده گرفتن آن و درنتیجه تغییر چهره نگارش زبان مستله‌ساز می‌شود. بسیاری از نویسنگان و پژوهشگران خط فارسی نیز به این مستله اشاره کرده‌اند. به عنوان مثال عموماً طبق سنت واژه‌های اصیل فارسی مانند سر، سرد، پاس و ...با «س» نوشته می‌شوند نه با «اص» یا «ث». در حالی که همه این سه حرف در خط فارسی نماینده یک صدا هستند. به علاوه نویسنگان زبان فارسی، اسمای غیر عربی مانند «سیلوبیا» یا «سوسیس» را نیز با «س» می‌نویسنند تا با «ص».^۵

از طرفی بعضی از واژه‌های فارسی هستند که دوگونه املای آنها رایج است. با این که امروزه در نوع املای کلماتی مانند «تهران» آتفاق نظر وجود دارد، و کسی آن را «طهران» نمی‌نویسد، مگر منظور خاصی از این نوع نگارش داشته باشد، کلماتی مانند «اتاق/اطلاق، امپراتور/امپراطور، تپانچه/طپانچه» دو نوع املاء دارند که البته تعداد این واژه‌ها چندان زیاد نیست. اما در پیوسته‌نویسی یا جداول‌نویسی و ندهای زبان فارسی اختلاف سلیقه زیادی وجود دارد. همچنین برخوردها در استفاده از همze «ء» یا درج آن به صورت «ی» در واژه‌های مختص به «هـ» مانند «خانه من» یا «خانه‌ی من» و یا حتی صرف نظر کردن از آن به صورت «خانه من» متفاوت است. این اختلاف در نوشتن تنوین در فارسی هم پیش می‌آید. به

^۱ نگارنده این مقاله که خود چند سال برای زبان آموزانی که زبان مادری‌شان را پنیست دست‌اندرکار آموزش زبان فارسی بوده، شاهد این مشکل تمبیز صدا تنها با نقطه در بالا یا پایین در بین زبان آموزان بوده است و اشاره قزوینی را بسیار بجا می‌داند.

^۲ آدمیت (۱۳۴۹)

^۳ همان، ص ۷۲

^۴ همان، ص ۷۲ و ۷۳

^۵ واژه‌هایی اصلانًا فارسی مانند «صد» هم هستند که با «س» نوشته نمی‌شوند. احتمالاً یکی از دلایل آن تمایز عدد «صد» با واژه «سد» بوده باشد.

نظر نگارنده این مقاله، تمامی نویسنده‌گان یا عبارت بهتر به کاربران خط و زبان فارسی را می‌توان به صورت طیفی در نظر گرفت که یک سر آن به طور محافظه‌کارانه به سنت نگارش زبان فارسی متمایل است که از نوآوری دوری می‌کند و سر دیگر آن به نوآوری، ابتکار و نظم‌دهی نو به نگارش فارسی. نتیجه این دو گرایش باعث اختلاف، بینظمی و چندگونگی در نگارش زبان فارسی می‌شود. عمدۀ اختلافات در نوشتار زبان فارسی در پی می‌آید.

(۱) پیوسته‌نویسی یا جدانویسی

شاید بتوان مستقله پیوسته‌نویسی یا جدانویسی را یکی از عمده‌ترین مسائل نگارشی و ویرایشی خط فارسی امروز دانست. به طوری که ناهمانگی و نبود رویکرد واحد در میان نویسنده‌گان و کاربران خط فارسی، باعث پیدایش چندگونگی و بینظمی در املای برخی از کلمات شده است. به طور نمونه واژه «جوانمرد» در فرهنگ‌های مختلف فارسی، گاهی جداگانه و به صورت «جوان مرد» و گاهی پیوسته و به صورت «جوانمرد» و گاهی هر دو صورت پیوسته و جدا درج شده است. این مدخل در «فرهنگ فارسی» معین، «فرهنگ الفبایی-قیاسی زبان فارسی» و «فرهنگنامه فارسی واژگان و اعلام» به صورت پیوسته (جوانمرد)، در «فرهنگ متوسط دهخدا» به صورت جدا (جوان مرد) و در «فرهنگ روز سخن» به هر دو صورت پیوسته و جدا (جوانمرد، جوان مرد) درج شده است.

مشکل وقتی پیش می‌آید که این واژه مرکب به صورت جدا در دنیای دیجیتال شبکه اینترنت ثبت می‌شود. با توجه به این که در حال حاضر موتورهای جستجوی اینترنت توان تفکیک واژه‌های جدا و نیم فاصله را ندارند، کسانی که در موتورهای جستجو به دنبال واژه «جوانمرد» باشند احتمالاً در جستجوها یافتن جمله «جوان مرد» (جوان درگذشت)، یا به عنوان مثال «چهره جوان مرد روسی‌ای» را هم خواهند داشت. از طرف دیگر، جدانویسی کلمات مرکب در آموزش زبان فارسی به غیرفارسی زبانان نیز می‌تواند مشکلاتی به همراه داشته باشد.

(۲) گرایش به جدانویسی در املای فارسی امروزی

با مقایسه کتاب‌هایی که در حوزه املاء، نگارش و ویرایش زبان فارسی نوشته‌اند، به خوبی می‌توان دریافت که در چند سال اخیر تمایل به جدانویسی رفتارهای بیشتر و بیشتر شده است. به طور نمونه مهدی درخشان در کتاب «درباره زبان فارسی؛ املاء-انشاء-ترجمه و... برای دانشجویان و دانش‌پژوهان» در بخشی از کتابش با عنوان «جدا باید نوشت یا پیوسته»^۹ ضمن آن که خود در متن کتابش پیوسته‌نویسی را اصل قرار داده است، چنین عقیده‌ای دارد: «این گونه حروف را بمتابعت از شیوه و سنت گذشتگان و با توجه بقواعد و شرائطی که ذکر شد هم جدا و هم متصل بنویسند بخصوص از جدا کردن حرف اضافه «ب» جز در موارد استثنایی و نامهای خاص بپرهازنده. «می» و «همی» نشانههای استمراری را نیز با رعایت شرائطی هم جدا و هم متصل می‌توان نوشت. جدا نوشت آن هم اگر کاری بیهوده و عبث نباشد و موجب اتلاف وقت و برخلاف اقتصاد نگردد، غلط نیست.» (درخشان، ۱۳۶۹: ۱۶۳)

کتاب‌های دیگری مانند «ویرایش زبانی» از غلامرضا ارجمند و «نکته‌های ویرایش» نوشتۀ علی صلح‌جو که در چند سال اخیر در حوزه ویرایش زبان به چاپ رسیده‌اند، هرگز حرف اضافه را به کلمه بعد از آن نجسبانیده‌اند و از نوع نگارش‌شان چنان برمی‌آید که در کل پیوسته‌نویسی را توصیه نمی‌کنند.

فرهنگستان زبان فارسی در مقدمه کتاب «دستور خط فارسی» (۱۳۹۴) با اشاره به تشکیل کمیسیونی در فرهنگستان زبان فارسی برای تصمیم‌گیری درباره املای کلمات فارسی می‌نویسد: «در دهه‌های اخیر بیشترین اختلاف نظر در باب شیوه املای کلمات فارسی بر سر موضوع جدانویسی و یا پیوسته‌نویسی کلمات مرکب بوده است. فرهنگستان(...). در این

^۹ آن طور که ایشان در پاورپوینت کتابشان توضیح داده‌اند این قسمت از کتاب ایشان به صورت مقاله در سال ۱۳۶۵ در جریده اطلاعات چاپ شده است.

باب راه میانه را برگزیده و کوشیده است تا فقط مواردی را که جدا نوشتن و یا پیوسته نوشتن آنها الزامی^۷ است تحت قاعده و ضابطه درآورد و شیوه نگارش باقی کلمات مرکب را به ذوق و سلیقه نویسنده‌گان واگذار کند».^۸

این کتاب در ادامه، برای نگارش خط فارسی، رعایت ۷ قاعده را مهم دانسته است. این ۷ قاعده عبارتند از:

- ۱- حفظ چهره خط فارسی
- ۲- حفظ استقلال خط
- ۳- تطابق مكتوب و ملفوظ
- ۴- فرآگیر بودن قاعده
- ۵- سهولت نوشتن و خواندن
- ۶- سهولت آموزش قواعد
- ۷- فاصله‌گذاری و مرزبندی کلمات برای حفظ استقلال کلمه و درست‌خوانی

صادقی و زندی مقدم (۱۳۹۴) براساس قواعد تعیین شده در «دستور خط فارسی» توسط فرهنگستان زبان فارسی، کتاب قطور «فرهنگ املایی خط فارسی» را تدوین کرده‌اند. صادقی و زندی مقدم در مقدمه این کتاب، با اشاره به تعدد قواعد خط فارسی و تردید نویسنده‌گان در شیوه نگارش کلمات دو املایی یا سه املایی انگیزه خود از انتشار فرهنگ املایی خط فارسی را، قاعده‌مند ساختن و ارائه املای مرجح فرهنگستان زبان فارسی دانسته‌اند. صادقی و زندی مقدم (۱۳۹۴)، واژه «جوانمرد» را به صورت پیوسته و «جوانمرگ» را جدا از هم و با نیم‌فاصله نوشته‌اند.

از نظر صادقی و زندی مقدم (۱۳۹۴) فاصله‌گذاری بین اجزای کلمات مرکب در چاپ رایانه‌ای بسیار حائز اهمیت است. آن‌ها سه نوع فاصله در نگارش رایانه‌ای درنظر گرفته‌اند: ۱) عدم فاصله، ۲) نیم‌فاصله، و ۳) یک فاصله یا فاصله تمام.

از نظر آن‌ها، عدم فاصله برای نوشتن دو جزء کلمات مرکب مانند باریکبین و زبان‌شناس و ...، از نیم‌فاصله برای نوشتن ترکیبات مشتمل از مضاف و مضافق‌آلی و موصوف و صفت مانند آب آلوده و آب سیاه و تمام فاصله برای گروههای کلماتی مانند ای خدا، این جهان و غیره به کار می‌رود.

با این وجود، در مثال‌هایی که صادقی و زندی مقدم (۱۳۹۴) آورده‌اند، فرقی بین عدم فاصله و نیم‌فاصله مشاهده نمی‌شود. از طرفی، این نوع تقییم‌بندی و قاعده‌مند کردن با ذکر دو سه مثال مشکلی را حل نمی‌کند. خواننده با خواندن چند مثال محل اشتیاق نماید که درباره دیگر کلمات مرکب در زبان فارسی استخراج کند که تعدادشان بسیار زیاد است. صلح‌جو (۱۳۹۱) با انتقاد از دوگانگی استاندارد در شیوه نگارش فرهنگ املایی خط فارسی در بحث افعال مرکب، افزودن فاصله جدید (نیم‌فاصله) به نظام فاصله‌گذاری خط فارسی را به خاطر سخت بودن تشخیص آن و حساس نبودن چشم خواننده فارسی باعث مخدوش شدن نگارش شدند نگارش فارسی به حساب آورده و آن را مخلّ دانسته است.

ستایش (۱۳۹۳) با اشاره به ناهماهنگی و عدم یکدستی در شیوه نگارش خط فارسی رایج در میان اهل قلم و نویسنده‌گان، آن را باعث ایجاد مشکلات فراوان برای زبان فارسی به ویژه در آمر آموزش دانسته است. وی با اشاره به این که «دستور خط فارسی» فرهنگستان زبان فارسی دارای ایراداتی است برای حل معضل نگارش خط فارسی و به ویژه کلمات مرکب در زبان فارسی، چند اصل را پیشنهاد کرده است. به اعتقاد ستایش، در تلفظ واژه‌هایی مانند «جوانمرد، خوشبخت، خوشخواه، کتابخانه و ...» مکث بین صفت و موصوف وجود ندارد و قاعده‌تاً باید به صورت متصل نوشته شوند. طبق این اصل ستایش (۱۳۹۳)، واژه «جوانمرگ» هم به خاطر نداشتن مکث بین دو عنصر ترکیب شده باید به صورت «جوانمرگ» نوشته شود.

در کتاب‌های درسی مدارس ایران مربوط به سال ۱۳۹۶ واژه‌هایی مانند «سپاسگزار»، «خونگرم» و «خوشحال» که به طور سنتی پیوسته نوشته می‌شدند، بیشتر به صورت جدا و با نیم‌فاصله نوشته شده‌اند.

^۷ «دستور خط فارسی» دقیقاً مشخص نکرده است که الزام به جدا یا پیوسته نویسی از کجا ناشی می‌شود.

^۸ فرهنگستان، ص ۵

(۱) خدایا! از آموزگار خوب خود، سپاس‌گزاریم که به ما خواندن، نوشتن و درست فکر کردن را یاد می دهد.

۹

(۲) آن خسرو مهربان و خون‌گرم با سردی و بی مهری بسیار نگاهم کرد.^{۱۰}

(۳) با خوشحالی و امید دوباره سرش را روی زانوی سنگ گذاشت و چشم هایش را بست.^{۱۱}

(۴) بین چه قدر قشنگ است.^{۱۲}

اماً در کتاب‌های درسی هرچند کم گاهی همان کلمات مرکب به صورت پیوسته نوشته شده‌اند.

(۵) باید از خورشید سپاسگزار باشد.^{۱۳}

(۶) زاغ بورها از خوشحالی مثل گرددادی، از زمین بلند شدند.^{۱۴}

(۷) این تنگ چقدر شبیه خانه‌ی من است.^{۱۵}

با این وجود، در کتاب «زبان فارسی (۳)» سال سوم آموزش متوسطه، درباره املای واژه‌های مرکب آمده است: «کلماتی که املای آنها در متون گذشته و امروز به دو شکل رواج داشته است، به هر دو شکل صحیح هستند و ترجیح یکی از آنها به معنی غلط بودن دیگری نیست. البته در آموزش رسمی به منظور هماهنگی و وحدت رویه، یکی از دو شکل املا که آموزشی‌تر است، ترجیح داده می‌شود. هر کلمه در زنجیره خط حريمی دارد که به آن «فاصله» می‌گوییم. کلمات با رعایت این فاصله، استقلال خود را حفظ می‌کنند. بعضی از حروف یک کلمه نیز (با توجه به منفصل بودنشان) از هم فاصله دارند لیکن این فاصله کمتر است و در اصطلاح به آن «نیم فاصله» می‌گوییم. نشانه املایی «ترکیب» در کلمات مشتق و مرکب فقط «اتصال» دو حرف نیست (مثل همکار، بهداشت؛ نیم فاصله هم نشان دیگر ترکیب است (مثل همنزل، خوش حال).^{۱۶}

در شبکه‌های اجتماعی مانند فیسبوک، تلگرام و اینستاگرام که فارسی‌زبانان زیادی فعالیت می‌کنند، قواعد خاصی بر نگارش خط فارسی حاکم نیست. هم پیوسته‌نویسی وجود دارد هم جدانویسی. تجربه نگارنده این مقاله این بوده است که در شبکه‌های اجتماعی با این که عده‌ای غالباً اهل قلم قواعد جدانویسی و یا نیم فاصله را رعایت می‌کنند، کفه ترازو به سمت پیوسته‌نویسی سنگینی می‌کند. همچنین در حالت جدانویسی، نیم فاصله کمتر رعایت می‌شود. بسیاری از نویسندها، نه تنها واژه‌های مرکب را پیوسته می‌نویستند، بلکه پسوندها و پیشوندها، حتی حروف اضافه را به واژه‌های بعد از آن متصل می‌کنند. علت این امر را می‌توان در دو دلیل خلاصه کرد. یکی محدودیت نرم‌افزاری در نوشتن نیم فاصله با گوشی‌ها و تبلت‌های موجود و همچنین زمانی برودن نیم فاصله‌گذاری در رایانه و تبلت.^{۱۷} دیگری این که بسیاری از نویسندها غیرحرفه‌ای هنوز از قواعد تازه نگارش که در بین غالب نویسندها، ناشران و ویراستاران رواج یافته آگاهی ندارند. البته این نکته را هم نمی‌توان از نظر دور داشت که نوشتار فارسی در شبکه‌های اجتماعی به فرم گویش نزدیک‌تر است و همین امر باعث می‌شود بعضی از وندها مانند «هم» که با حذف «ه» تبدیل به «م» می‌شود، خود به تنها‌یابی نیاید و لاجرم به واژه قبل از خود بچسبد.

^۹ فارسی سال اول ابتدایی، ص ۱۱۵.

^{۱۰} فارسی پایه دهم، ص ۲۵

^{۱۱} فارسی سال هشتم، ص ۲۴

^{۱۲} فارسی سال سوم ابتدایی، ص ۲۷.

^{۱۳} فارسی سال پنجم ابتدایی، ص ۲۲.

^{۱۴} فارسی سال پنجم ابتدایی، ص ۶۷.

^{۱۵} فارسی سال سوم ابتدایی، ص ۲۲.

^{۱۶} فارسی سال سوم نظری، ص ۳۸

^{۱۷} برای نیم فاصله گذاری در «ورد» (word) معمولاً از دو کلید Ctrl و – استفاده می‌شود که طبیعتاً به طولانی شدن زمان نوشتن می‌انجامد. به علاوه در اکثر صفحه کلید فارسی تبلت‌های موجود چنین امکانی فراهم نیست.

۳) تنوین «أ» یا «نون»

تنوین همان نون ساکنی است که در تلفظ به آخر کلمه اضافه می‌شود ولی در نگارش سنتی و وام گرفته شده از عربی با «ن» نوشته نمی‌شود، و نشانه آن شکل حرکت $\overset{\circ}{\text{ـ}}$ است که روی حرف آخر کلمه سوار می‌شود. علت نوشتن تنوین در عربی، پرهیز از تغییر دادن شکل کلمه در حالت‌های نحوی متفاوت بوده است. در زبان فارسی تنها شکل $\overset{\circ}{\text{ـ}}$ وجود دارد و به صورت «ـَ» خوانده می‌شود. با این که تنوین خاص زبان عربیست و به همان شکل وارد زبان فارسی شده است، اما کلمات غیر عربی زیادی مانند «گاهه، تلفنا، خواهشاً...» نیز در فارسی ساخته شده‌اند که تنوین دار شده و نقش قیدی دارند. در حال حاضر، نگارش واژه‌های تنوین دار در نوشتار و مقالات علمی ادبی، رسانه‌های اینترنتی، مطبوعات چاپی و کتاب‌های درسی به صورت تنوین دار $\overset{\circ}{\text{ـ}}$ است.

از نظر فرهنگستان زبان فارسی «آوردن تنوین (درصورتی که تلقّط شود) در نوشتۀ‌های رسمی و نیز در متون آموزشی الزامی است»^{۱۸}. اما عده‌ای از نویسنده‌گان به استفاده از «ن» به جای تنوین گرایش دارند و به عبارتی خود را به اصل تطابق صورت مکتوب و ملفوظ پای‌بند می‌دانند. به طور مثال، نویسنده وبلاگ «چپریات» که واژه‌های تنوین دار را با «ن» می‌نویسد، اعتقاد دارد «با آن که این $\overset{\circ}{\text{ـ}}$ قرن‌ها در خط فارسی ریشه دارد، حذف (مثل حذف خیلی از سنن دیگر)، و تبدیلش به «ن»، به سادگی فارسی‌نویسی کمک می‌کند و یک علامت عجیب و غریب و نامتناسب با حروف فارسی را از خط ما می‌زاید. پس چرا چنین نشود؟»^{۱۹}

نیکوبخت (۱۳۸۶:۶۲) اساساً تنوین را خاص زبان عربی می‌داند و معتقد است که «نمی‌توان به قیاس زبان عربی، به کلمات غیر عربی اعم از فارسی، ترکی، مغولی و لاتین تنوین داد؛ در غیر این صورت کلمه غیرعربی تنوین دار (منون) غلط محسوب می‌شود».

داریوش آشوری، نویسنده و زبانشناس، در مقاله‌ای کوتاه با عنوان «داستان تنوین» (۱۳۹۳) در وبگاه «پارسی انجمن» با اشاره به این که نوشتن تنوین با «ن» را اولین بار صادق هدایت در داستان وغ وغ ساهاب «از سر شوخی و بازی شروع کرد» و دیگران به تقلید آن را جدی گرفته در نوشتۀ‌های خود به کار بردن، مخالف استفاده از «ن» به جای $\overset{\circ}{\text{ـ}}$ است. وی معتقد است که «نوشتن «ن» به جای تنوین «می‌شود شبهه هر $[-ن]$ - پایانی دیگر در خط و زبان فارسی».

از نظر آشوری «راه حل درست مسئله نه تغییر شکل نگارشی این تکواز و استهی قیدساز از $[-أ]$ عربی به $[-ن]$ فارسی، بلکه بازگشت به ساختار درست و سالم ساختمان قید در زبان فارسی است» و آن همانا استفاده از قیدهای فارسی به جای قیدهای وام گرفته شده از عربی هستند که دارای تنوین هستند.^{۲۰}

غلط دانستن کلمات تنوین دار مشکلی را از خط فارسی حل نمی‌کند. همچنین به نظر نمی‌رسد توصیه به عدم استفاده از کلمات تنوین دار دست کم در حال حاضر مورد اقبال نویسنده‌گان زبان فارسی واقع شده باشد. چرا که تعداد کلماتی که با تنوین قید شده‌اند و در فارسی امروز کاربرد دارند بسیار زیاد است و توصیه به پرهیز از آن کلمات واقع گرایانه به نظر نمی‌رسد. استفاده کننده‌گان از «ن» در واژه‌های تنوین دار هرچند کمند اما قابل چشم پوشی نیستند.

۴) نوشتن کسره اضافه با «ي» در کلمات مختوم به «هـ/هـ» غیرملفوظ یا همان همزه

یکی دیگر از تغییراتی که در چند سال اخیر در حوزه نگارش خط فارسی صورت گرفته، نوشتن کسره اضافه با «ي» در کلمات مختوم به «هـ/هـ» غیرملفوظ یا همان همزه است که به طور سنتی با «هـ/هـ» نوشته می‌شد یا اصلاً نوشته نمی‌شد. مانند «خانه زیبا، خانه زیبا، خانه زیبا».

با این که فرهنگستان تصویب کرده است که «برای کلمات مختوم به های غیرملفوظ، در حالت مضاعف، از علامت «ء» استفاده می‌شود»^{۲۱} با این حال، در حال حاضر سه نوع گرایش در نوشتن نشانه اضافه در کلمات مختوم به «هـ/هـ» در املای

^{۱۸} دستور خط فارسی (۱۳۹۴:۳۷)

^{۱۹} <http://hadych.persianblog.ir/post/19/>

^{۲۰} <http://parsianjoman.org/?p=1940>

^{۲۱} فرهنگستان، ص ۲۸

فارسی مشاهده می‌شود. یک گرایش که اخیراً گسترش زیادی پیدا کرده است نوشتمن آن با یای میانجی «ی» است. طرفداران استفاده از «ی» به جای «ء» اعتقاد دارند که «یای میانجی همزه نیست و از نظر آواشناسی نیز صدای آنها باهم فرق دارد^{۲۲}. گرایش دیگر نگارش آن به صورت همزه «ء/ء» و گرایش سوم عدم نوشتمن نشانه اضافیست. در بین نویسنده‌گان کتاب‌های ویرایش و درست‌نویسی در فارسی، ارزشگ (۱۳۸۹) آن را با «ی»، نیکوبخت (۱۳۸۶) به صورت «ه/ه» و صلح‌جو (۱۳۹۵) و درخشان (۱۳۹۳) آن را به صورت «ه/ه» نوشتند.

نگارنده مقاله حاضر با بررسی کتاب‌های درسی سال ۱۳۹۶ شمسی، به این نتیجه رسید که اگرچه در نگارش کسره اضافه در کلمات مختوم به «ه/ه» تعداد اندکی نگارش با همزه وجود دارد، آماً عموماً نگارش با یای میانجی صورت گرفته است.^{۲۳}

مثال‌هایی با «ی» میانجی:

(۸) نوروز در خانه‌ی ما^{۲۴}

(۹) رشتی ورزشی مورد علاقه‌ی خود را انتخاب کنید.^{۲۵}

(۱۰) عالم تماشاخانه‌ی شگفتی‌های آفرینش است.^{۲۶}

مثال‌هایی با «همزه»:

(۱۱) جوجه کوچک پرستو گفت...^{۲۷}

(۱۲) خداوند بخشندۀ دستگیر^{۲۸}

در مطبوعات به خصوص روزنامه‌ها، نگارش بدون همزه و «ی» ملفوظ بیشتر رواج دارد. نگارنده این مقاله با بررسی سه مجله مهرنامه (۴۳)، سرزمین من (۹۴) و ایران فردا (۱۶) به این نتیجه رسید که در هر سه مجله غیر از چند مورد که از همزه استفاده شده بود نگارش بدون همزه و «ی» عمومیت دارد. هیچ یک از مجله‌های مذکور از علامت «ی» استفاده نکرده بودند. با نگاهی به روزنامه‌های رسمی که در ایران چاپ می‌شوند، می‌توان دریافت که در روزنامه‌ها عموماً علائم و نشانه‌های نگارشی مانند تنوین، تشید و همزه را که بر روی حروف نوشته می‌شوند، کمتر استفاده می‌کنند که دلیل آن را می‌توان کمبود وقت در نگارش، ویرایش و آماده کردن مطالب روزنامه در مدت زمان کم و صرفه‌جویی در وقت و انرژی دانست.

ناهماهنگی و دگرگونه‌نویسی در کلمات همزه‌دار دیگر مانند «مسئله»، «سؤال»، «رئیس»، «مسئولیت» و کلماتی که مانند روشنایی که به «ئی» ختم می‌شوند وجود دارد که شکل متفاوت آن‌ها به صورت‌های «مسئله»، «سؤال»، «رئیس»، «مسئولیت» و «بی» مثلاً روشنایی هم معمول است. به عنوان نمونه، دو روزنامه رسمی کشور که در یک روز منتشر شده‌اند، در تیتر خود یکی «رئیس» و دیگری «رییس» نوشته‌اند.

(۱۳) مقام معظم رهبری در دیدار رئیس و اعضای مجلس خبرگان رهبری^{۲۹}

(۱۴) رهبر معظم انقلاب در دیدار رییس و اعضای مجلس خبرگان رهبری^{۳۰}

^{۲۲} ستایش (۱۳۸۹:۲۰۲)

^{۲۳} به نوشته ستایش (۱۳۸۹:۲۰۴) رسم الخط مذکور از سال ۱۳۷۷ به کتاب‌های درسی راه یافته است و علی‌الظاهر علتش این بوده که دانش آموزان سالهای نخستین دوره ابتدایی در نوشتن ترکیباتی مانند «نامه من» با مشکل روپرتو می‌شده‌اند.

^{۲۴} فارسی سال اول ابتدایی، ص^{۲۳}

^{۲۵} فارسی سال سوم ابتدایی، ص^{۲۱}

^{۲۶} فارسی سال پنجم ابتدایی، ص^{۱۲}

^{۲۷} فارسی سال هفتم، ص^{۱۳}

^{۲۸} فارسی سال هشتم، ص^{۱۰}

^{۲۹} روزنامه شرق (۲۱ اسفند ۱۳۹۵) صفحه^۲

^{۳۰} روزنامه اعتماد (۲۱ اسفند ۱۳۹۵) صفحه^۲.

واژه‌های دیگری مانند عیسی، موسی، حتی، ملغی، که از عربی گرفته شده‌اند نیز به صورت‌های عیسا، موسا، حتا و ملغا نوشته می‌شوند. در جدول زیر تفاوت نگارش برخی از این واژه‌ها در فرهنگ‌های مختلف فارسی آمده است.

جدول ۱. برخی تفاوت‌های نگارشی در فرهنگ‌های یک‌بانه فارسی

واآگان و اعلام	فرهنگ معین	سخن	الفبایی-قیاسی	دهخدا
حتی (حت)	حتی	حتی (حتا)	حتی	حتی
ملغا (ملغی)	ملغا	ملغا (ملغا)	ملغا	ملغی
اعلا (اعلا)	اعلا (اعلی)	اعلا (اعلی)	اعلا (اعلا)	اعلی (اعلا)
رئیس (رئیس)	رئیس	رئیس	رئیس	رئیس
مسئول، مسئول (مسئول)	مسئول (مسئول)	مسئول (مسئول)	مسئول	مسئول
سؤال	سؤال	سؤال	سؤال	سؤال (سؤال)
روشنایی	روشنایی	روشنایی	روشنایی (روشنایی)	روشنایی
جرأت	جرأت	جرأت	جرئت	جرأت
جوانمرد	جوانمرد	جوانمرد	جوانمرد، جوانمرد	جوانمرد

با نگاهی اجمالی به جدول ۱ می‌توان دریافت که حتی فرهنگ‌های موجود در زبان فارسی نیز در نگارش بعضی از واژه‌ها اختلاف نظر دارند. طوری که به نظر می‌آید که فرهنگ‌ها برای درج واژه از استاندارد واحد تبعیت نکرده‌اند.

۴. جمع‌بندی

به نظر می‌رسد در حال حاضر به طور هم‌زمان سه نوع گرایش عمدۀ یا به عبارت دیگر شیوه برخورد با شیوه املای خط‌فارسی وجود دارد. این سه نوع گرایش عبارتند از:

- ۱- گرایش صاحب‌نظران و متخصصان و ویرایشگران زبان فارسی که به جدانویسی، رعایت فاصله بین کلمات مرکب و پرهیز از نوآوری غیرلازم اعتقاد دارند.
- ۲- گرایش روزنامه‌ها، مجلات و نشریات فارسی زبان که تا حدودی به جدانویسی گرایش دارند و به خاطر مقتضیات کار چاپ و نشر کمتر از عالمی نگارشی استفاده می‌کنند.
- ۳- گرایش اعضای شبکه‌های اجتماعی مانند تلگرام، فیسبوک، توییتر، اینستاگرام و غیره که به زبان گفتار نزدیکتر است و همه نوع نگارش در آن می‌توان دید، به پیوسته‌نویسی، سنت‌شکنی و نوآوری متمایل است.

یکی از گرایشات تازه در املای زبان فارسی نوشتن کسرۀ اضافه با «ه» است. مانند «ندیدن تو سخته». به نظر می‌رسد طرفداران چنین گرایشی در شبکه‌های اجتماعی کم نیستند. گرایشات و نوآوری‌های این چنینی اگر هم همه‌گیر نشود و مجال راه یافتن به نوشتار رسمی را نداشته باشد، دست کم می‌تواند باعث چندگونگی در نگارش زبان فارسی باشد. تلاش‌های فرهنگستان زبان فارسی برای سامان دادن به نگارش زبان فارسی و استاندارد کردن قواعد و اصول نگارش زبان فارسی چندان موفق نبوده است. با توجه به مباحثی که مطرح شد، می‌توان نتیجه گرفت که وضعیت قواعد نگارشی زبان فارسی امروز در حالتی از نابسامانی و چندگونگیست و احتمالاً در دوره کنار از عدم قطعیت و رسیدن به اصول نگارشی واحد است.

آنچه روشن است این است که نوآوری و آزمایش ساخته‌های جدید می‌تواند نتایج بهتری هم در پی داشته باشد. پس لزوماً نوآوری در خط فارسی بد نیست. کما اینکه همین خط فارسی معاصر حاصل نوآوری‌ها در طول زمان بوده که به شکل حاضر درآمده است. آماً نباید از نظر دور داشت که با توجه به رشد سریع منابع دنیای دیجیتال شبکه اینترنت و نیاز به بحث و تحقیق روی زبان فارسی و همچنین اهمیّت یکدستی و یکنواختی دستور خط در آموزش زبان فارسی به غیرفارسی زبانان، استاندارد کردن املای خط‌فارسی و تبعیت از یک نوع نگارش بیش از پیش ضروری به نظر می‌رسد. همچنین، دستیابی به استاندارد واحد نگارشی در خط‌فارسی می‌تواند معیار معتبری برای تهیّه و تدوین مواد آموزشی باشد.

فهرست منابع

آدمیت، فریدون

(۱۳۴۹)، آنالیزهای میرزا فتحعلی آخوندزاده، انتشارات خوارزمی.

ارزنگ، غلامرضا

(۱۳۸۹)، ویرایش زبانی چاپ سوم، نشر قطره.

استادی، کاظم

(۱۳۹۱)، «تاریخچه اندیشه تغییر خط در ایران»، آئین پژوهش، سال بیست و سوم، شماره دوم، ص ۲۲-۳۸.

افشاربکشلو، میرزارضا خان

(۱۲۹۹)، الفبای بهروزی، چاپ استانبول.

انوری، حسن

(۱۳۸۳)، فرهنگ روز سخن، انتشارات سخن.

درخشان، مهدی

(۱۳۶۹)، درباره زبان فارسی املاء-انشاء-ترجمه و... برای دانشجویان و دانش پژوهان، مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران.

سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی

(۱۳۹۶)، فارسی اول دبستان، شرکت افست.

-

(۱۳۹۶)، فارسی سوم دبستان، شرکت افست.

-

(۱۳۹۶)، فارسی پنجم دبستان، شرکت افست.

-

(۱۳۹۶)، فارسی پایه هفتم دوره اول متوسطه، شرکت افست.

-

(۱۳۹۶)، فارسی پایه هشتم دوره اول متوسطه، شرکت افست(۱۳۹۶)،

-

(۱۳۹۶) فارسی (۱) پایه دهم دوره دوم متوسطه، شرکت افست

صادقی، علی‌اشرف، زندی مقدم، زهرا

(۱۳۹۴)، فرهنگ / ملایی خط فارسی (چاپ هفتم)، فرهنگستان زبان و ادب فارسی (نشر آثار).

صدری‌افشار، غلامحسین و دیگران

(۱۳۸۸)، فرهنگنامه فارسی واژگان و اعلام، فرهنگ معاصر.

صلاح‌جو، علی

(۱۳۹۱)، نکته‌های ویرایش (چاپ چهارم)، نشر مرکز.

فرهنگستان زبان و ادب فارسی

(۱۳۹۴)، دستور خط فارسی (چاپ سیزدهم)، نشر آثار.

گرانفر، ابراهیم

(۱۳۳۶)، لزوم قطعی تغییر خط. تهران

مشیری، مهشید

(۱۳۷۱)، فرهنگ زبان فارسی الفبایی قیاسی، انتشارات سروش، تهران.

معین، محمد

(۱۳۷۱)، فرهنگ فارسی، انتشارات امیرکبیر.

نیکوبخت، ناصر

(۱۳۸۶)، مبانی درست‌نویسی زبان فارسی معیار (چاپ پنجم)، نشر چشمeh.

(منابع اینترنتی)

(و) بگاه پارسی انجمن، تاریخ مراجعه؛ ژانویه ۱۴۰۲ (۲۰۱۸)
<http://parsianjoman.org/?p=1940>

(و) بگاه چپریات، تاریخ مراجعه؛ ژانویه ۱۴۰۲ (۲۰۱۸)
<http://hadych.persianblog.ir/post/19/>

(آ) آرشیو روزنامه شرق، ۱۳۹۵/۱۲/۲۱
<http://www.pishkhaan.net/pdfviewer.php?paper=Shargh&date=13951221>

(آ) آرشیو روزنامه اعتماد، ۱۳۹۵/۱۲/۲۱
<http://www.pishkhaan.net/pdfviewer.php?paper=Etemaad&date=13951221>